

stiv og elskværdig, med en formidabel evne til at vinde mennesker ved samtaler. En blid fanatiker, urokkeligt overbevist om sin handlemådes rigtighed. Hvis hjertets renhed er at ville eet, så var han en helstøbt mand.

Holger Hjelholts sidste bog er en konsekvent afslutning af et omfattende og dybt engageret forfatterskab. Sønderjylland stod hans hjerte nær. Den baggrund, hvorpå han ser R. og hans virke, findes klart udtrykt i en pjece om Sydslesvig, han i 1947 udsendte sammen med Knud Fabricius for at skabe forudsætninger for en folkeafstemning i Sydslesvig efter et vist antal år: »Det må ikke glemmes, at den nationale Deling mellem Tysk og Dansk i vort gamle Grænseland er af ny Dato. Ned til Dannevirke er Sønderjylland dansk Folkegrund og ældgammelt nordisk Kulturområde, bortset fra Marskegnene og Øerne i Vest, der beboes af en frisisk Folkestamme.«⁶ Var det også – omend med andre ord – kærnen i Regenburgs synsmåde?

Søren Federspiel:

Louis Pio

»Den historiske levnedsskildrings berettigelse findes i påvisningen af, hvordan personen i sin udvikling påvirkes af de samfundsmæssige forhold, og hvordan han eller hun virkede ind på dem igen.«

Citatet er hentet fra Jens Engbergs biografi over Louis Pio og arbejderbevægelsen (s. 372), og kan ses som en målsætning for Engbergs arbejde. Målsætning uddybes af Engberg i et interview i 'Politiken', hvor han siger, at bogen ikke er nogen egentlig biografi. »Når man ikke mener, at det er enkeltpersonerne, der afgør historien, er det lidt paradoksalt at skrive en biografi om en enkeltperson. Derfor har jeg villet vise samspillet mellem Pio og arbejderbevægelsen, så både personen og bevægelsen bliver en slags hovedpersoner.«¹

Har Engberg så nået sit mål. Er denne dobbeltstrategi for fremstillingen lykkedes? Det er den i høj grad og det er afgjort et plus. Frem for en personcentreret skildring, præsenteres vi for manden og bevægelsen i deres vekselvirkning og udvikling. Pios virksomhed er således sat ind i en række væsentlige sammenhænge, der bidrager til forståelsen af såvel personen som bevægelsen. Den lokale københavnske ramme, der var Pios og Internationales væsentligste udgangspunkt, ridses op. Udviklingen i provinsen drages med, hvorved der opridses en national ramme for virksomheden og sidst men ikke mindst præsenteres vi for den internationale baggrund – IAA og den internationale arbejderbevægelse. Spændende er det og velskrevet.

Politiske biografier over persongalleriet i dansk arbejderbevægelse er i sig selv en sjældenhed. Selv når det drejer sig om kendte og af arbejderbevægelsen anerkendte personer er de biograferedes antal forsvindende ringe. De få egentlige biografier, der foreligger er i det store og hele skrevet af folk med tilknytning til den socialdemokratiske arbejderbevægelse. Det har betydet at kun rolige og besindige ledere – for at bruge den socialdemokratiske jargon – er blevet fundet værdige til et biografisk eftermæle – et eftermæle, hvis formål det er at vise de pågældende som gode socialdemokrater. Stauningbiografierne kan gælde som prototype på slagsen.

En så politisk kontroversiel skikkelse som Pio vil næppe nogensinde finde plads i den socialdemokratiske biografilitteratur – og godt det samme. Der skal ikke megen fantasi til at forestille sig, hvordan Pio ville blive maltrakteret. Faktisk har vi allerede nogle smagsprøver i de officielle socialdemokratiske historiebøger. De er nemlig i vid udstrækning, i mangel af bedre – dvs. i mangel af et historiesyn – bygget op omkring beskrivelser af den socialdemokratiske arbejderbevægelses ledere. Lad os se et par prøver på, hvorledes Pio her fremtræder.

6. Knud Fabricius og Holger Hjelholt: For Sydslesvigs Frihed. En Redegørelse, 1947, s. 4.

Jens Engberg: Til arbejdet! Liv eller død! Louis Pio og arbejderbevægelsen, Gyldendal, 1979, 394 s., kr. 180.

1. Politiken 11. nov. 1979, sektion 2, s. 6.

I den første fagforenings (og partihistorie) fra 1901 karakteriseres Pio som ung, varmblodig og velbegavet og med en højtflyvende fantasi, der måtte føre ham over målet med en natur, der var optændt af begejstringens ild.² Denne korte karakteristik kom til at danne grundlag for synet på Pio hos de senere socialdemokratiske historieskrivere.

Det gælder også for den seneste, den store socialdemokratiske historiograf Oluf Bertolt. I bogen *Pionerer*³ har han leveret den – hidindtil grundigste behandling af Pio og Pio-tiden. Sit indgående kendskab og sit grundige efterforskningsarbejde til trods kan heller ikke han frigøre sig fra den socialdemokratiske myte om Pio som en romantisk drømmer, der ikke havde nogen virkelig kontakt med og forståelse for arbejderklassen. Det kommer bl.a. til udtryk derved, at Bertolt underbetoner Pios faglige engagement, ja nærmest helt fraskriver ham interesse for arbejderklassens faglige kamp. Til gengæld overbetones Pios politiske interesse, der ses som den egentlige drivfjeder i Pios arbejde. Denne vurdering hænger sammen med Bertolts ideologiske placering af Pio, hvor han overbetoner påvirkningen fra Lassalle. Sammenfattende karakteriseres Pio som »... selvoptaget, selvfølelse retire. Hans karakterbrist trådte for dagen i hans manglende bestandighed og udholdenhed...«⁴ Hvorfor nu denne karakteristik af Pio fra socialdemokratisk hold. Den er ikke helt ved siden af, men den er misvisende i sin ensidige fremhævelse af enkelte sider af manden og hans politik. Det socialdemokratiske Pio-syn må først og fremmest forstås som politisk bestemt. Allerede omk. årh. skiftet var reformismen og det moderate mådeholds politik så rodfæstet i den socialdemokratiske bevægelse, at den så sig nødsaget til at lægge en vis afstand til Pios radikale eller som Eng-

berg mener revolutionære holdning. Det er karakteristisk at Jensen og Olsen i fortsættelsen siger, at disse Pios egenskaber »i begyndelsen var af uskattetlig værdi, fordi de gav ham den sikre tillid til egen kraft, der var en absolut betingelse for at bryde med hele det bestående snobberi og med den systematiske fordummelse af arbejderklassen i politisk henseende, som bestandig havde været de Nationalliberales opgave.«⁵ Et sådant forbehold i karakteristikken af Pio blev ikke altid taget senere hen, hvor reformismen og socialdemokratiet var blevet eet og hvor denne reformisme havde ændret karakter i retning af det systembevarende.

Den socialdemokratiske Pio-opfattelse, der indtil de senere år har været den dominerende, er en del af den baggrund, hvorpå Engbergs Pio-biografi skal vurderes. Ganske vist har DKP fremlagt en radikal anden opfattelse af Pio-tiden, men i den DKP'ske historieskrivning er Pio ikke underkastet selvstændig behandling. Man nøjes med at tage afstand fra den socialdemokratiske Pio-opfattelse uden egentlig argumentation. Således konstateres det i forbindelse med omtalen af fælledmødet 5. maj 1872, at der ingenlunde var tale om eventyrpolitik fra Pios side.⁶ Det samme kan siges at gælde for Forbundet Socialisternes bidrag til dansk arbejderbevægelses historie.⁷

En anden del af baggrunden, på hvilken man må vurdere Engbergs Pio-biografi, udgøres af en række afhandlinger, der har set dagens lys siden begyndelsen af 70'erne. Det drejer sig om afhandlinger, med rod i den akademiske historieskrivning om arbejderbevægelsen. Efter stort set at have ligget død siden 1930'erne fik denne historieskrivning en renaissance fra omkring 1970.

Centralt placeret i denne sammenhæng

2. J. Jensen og C. M. Olsen: *Oversigt over fagforeningsbevægelsen i Danmark i tiden fra 1871 til 1900*, København 1901, s. 5.

3. O. Bertolt: *Pionerer. Mændene fra halvferdsernes arbejderbevægelse*, København 1938.

4. *ibid.* s. 54.

5. Jensen og Olsen s. 5.

6. Ib Nørlund: *Det knager i samfundets fuger og bånd. Rids af dansk arbejderbevægelses udvikling*, København u.å., s. 26.

7. *Forbundet Socialisterne: Lad falde, hvad ikke kan stå. Dansk arbejderbevægelses historie*, bd. 1, København 1975. Der er aldrig udkommet et bind 2.

står Claus Larsens afhandling om Louis Pios baggrund og udvikling. Den behandler dog kun den umiddelbare baggrund for Pios fremtræden som socialist i 1871 og er forblevet en torso for så vidt som en bebudet fortsættelse aldrig er kommet.⁸ Undersøgelsen har virket banebrydende ikke alene for Pio-forskningen, men for forskningen i almindelighed i den tidlige danske arbejderbevægelse.

En række afhandlinger har således hentet inspiration i det nye materiale om Pio og de nye synspunkter på stoffet som her blev fremlagt. Det gælder afhandlinger om internationalismen, om demokrati-problematikken, herunder forholdet til Venstre og om landbrugs-problematikken, herunder forholdet til arbejderklassen på landet.

Pio er ikke umiddelbart emnet for disse undersøgelser, men de behandler emner som Pio i sin egenskab af leder af arbejderbevægelsen var dybt engageret i. Som følge heraf kommer Pio og hans politik på de nævnte områder til at indtage en central plads. Med disse undersøgelser er der således på væsentlige delområder frembragt bidrag til en rekonstruktion af Pio og hans virksomhed. Har skelettet således ligget klart, så er det Engbergs fortjeneste at have rejst det og forsynet det med kød og blod.

Samtidig har rækken af undersøgelser – bevægelsens egne og de akademiske – forsynet os med et stadig mere nuanceret billede af 1870'ernes danske arbejderbevægelse. Et billede som Engberg ligeledes har forstået at give liv. Dobbeltstrategien er således faldet heldigt ud, om end bevægelsen står svagere i tegningen end personen.

Men det er ikke blot de to hovedpersoner – manden og bevægelsen – vi præsenteres for. De virkede i – indvirkede på og påvirkedes af – et samfund, hvis herskende klasses ubehagelige profil vi ikke lades i tvivl om.

Men lad os dykke ned i stoffet og se nøjere på Engbergs portræt af Pio og arbejderbevægelsen. Fremstillingen er opbygget kronolo-

gisk og falder i fire hovedafsnit, der følger faserne i Pios og arbejderbevægelsens udvikling:

1. Den før-socialistiske periode, hvor Pio udviklede sig til socialist.
2. Den første Pio-periode efter arbejderbevægelsens dannelse 1871–72, herunder førerens fængselsophold til 1875.
3. Den anden Pio-periode 1875–77, herunder Pios tid i Amerika.
4. Et afsluttende afsnit med en tematisk sammenfatning om Pio og arbejderbevægelsen.

Engbergs indsats ligger især på tre områder

For det første hans fremdragnet af nyt kilde materiale, for det andet hans nytolkning af kendt stof og for det tredje hans sammenfatning af spredte forskningsresultater til et sammenhængende hele.

Hvad angår Pios før-socialistiske periode samler interessen sig om spørgsmålet, hvorfor og hvordan udviklede han sig til socialist. Det første spørgsmål besvares på grundlag af allerede kendte resultater. Stærkest står den personlige og nationale baggrund, mens den internationale baggrund i form af Pariserkommunen er mere svævende.

Det andet spørgsmål er besvaret på basis af afgørende nyt materiale. For det første den såkaldte Linzerpræsts skrift *Om Arbejder-spørgsmålet*. Pio nævner skriftet i sine erindringer, men da det hidtil har været umuligt at opstøve, er dets eksistens endog blevet draget i tvivl. For det andet har Engberg ved at gennemgå udlånsprotokollerne fra Det kongelige Bibliotek og Universitetsbiblioteket kunnet konstatere, at Pio i begyndelsen af 1871 har lånt Lassalles skrift om Den erhvervede rets system. Disse fund får mangt og meget til at falde på plads. Men det synes som om Engberg har tillagt sine nyerhvervede kilder lovlig stor vægt i vurderingen af Pios ide-

8. Claus Larsen: Louis Pio. Baggrund og udvikling 1868–1871 (1), i *Årbog for arbejderbevægelsens historie*, 2, 1972, s. 7–71.

ologiske orientering. Det er sket på bekostning af det kendte kildemateriale i f.eks. »Der Vorbote«, der var organ for Internationales tysksprogede sektion i Geneve.

I den standende debat om, hvorvidt Pios (og den tidlige arbejderbevægelses) politisk/ideologiske holdning primært skyldtes Lassalles eller Marx' indflydelse (gennem 1. Internationale) mener Engberg således at kunne lægge et lod i Lassalles vægtskål. Dette gælder for tiden, da Pio trådte frem med Socialistiske Blade. Senere hen, i slutningen af 1871 og beg. af 1872 støttede Pio lassalleaner Hasenclevers kandidatur ved valget i Nordslesvig. Dette ser Engberg som et udtryk for, at Pio i det mindste ikke var fjendtlig overfor lassalleanerne – i modsætning til Engels, der betragtede Pio som anti-lassalleaner. Engbergs synspunkt kan være rigtigt nok, men det indfanger ikke det væsentlige. Det var, at Pio her støttede en arbejderkandidat mod en national/nationalistisk kandidat fra det danske parti i Nordslesvig. Frem for noget viser dette Pio som internationalist.

I nær forbindelse med spørgsmålet om den ideologiske indflydelse, om Lassalles og Marx' betydning for den tidlige danske arbejderbevægelse står spørgsmålet om Pios og bevægelsens politik. Var den revolutionær eller ikke-revolutionær, dvs. diffus radikal, reformistisk eller noget helt tredje.

Ved besvarelsen af dette spørgsmål bygger Engberg på egen tidligere forskning,⁹ og især på det nye kildemateriale han har fundet frem.

Engberg mener på denne baggrund at kunne konkludere, at Pios program og politik var revolutionær. Den revolutionære holdning undergik forandringer, men blev fastholdt i begge perioder i stadig konfrontation med den reformisme, som også gjorde sig gældende i bevægelsen. Bogen igennem tager Engberg stilling til problematikken reform/revolution, der ses personificeret ved henholdsvis Pio og Mundberg. Gennem netop personificeringen kommer problemstillingen til at fremstå i et enten eller perspektiv, der negligerer dialektikken i problemet og

sammenhængende hermed spørgsmålets betydning i bevægelsen. Det synes som om Engberg ser bevægelsens politik som revolutionær i de perioder Pio sad ved roret. Denne noget håndfaste behandling af problemet understreges af, at Engberg ligefrem mener at kunne datere bevægelsens overgang fra en revolutionær til en reformistisk politik: »Fra den 30. august 1877 og fremefter var det Mundbergs linje, der var den rådende i det danske Socialdemokrati.« (s. 317). Det politiske skift ses i sammenhæng med en enkelt, ganske vist væsentlig begivenhed, nemlig dannelsen af Socialdemokratiske forbund i 1878. Engberg mener, at der hermed fandt en adskillelse sted af parti og fagbevægelse, der grundlæggende befordrede en reformistisk politik. Arbejderbevægelsens organisatoriske adskillelse som grundbetingelse for reformismen kan i sig selv diskuteres ligesom det konkrete spørgsmål om tidsfæstelsen af adskillelsen. Denne må snarere ses som en proces, der tog sin begyndelse i 1878, indtrådte i en ny fase med fællesorganisationernes dannelselse, ikke mindst den københavnske i 1886, og nåede sin afslutning med oprettelsen af landsorganisationen DsF i 1898.

Hovedmængden af det ny kildemateriale Engberg har fundet frem stammer fra politiet. I den tidlige arbejderbevægelses historie, ikke blot i Danmark, er det snarere reglen end undtagelsen, at myndighederne førte en nøje kontrol med og registrering af socialisternes aktiviteter. Det skete både åbenlyst og i hemmelighed. Ved møder og andre arrangementer var der således både officielle, uniformerede, og mere uofficielle, civilklædte, repræsentanter for ordensmagten til stede. Ligesom politiet infiltrerede bevægelsen, dels udefra, ved at placere politistikkere i socialisternes rækker, dels indefra ved at bestikke medlemmer eller tillidsmænd til at fungere som rapportører. Der findes flere allerede kendte eksempler herpå, således sporvognskonduktør Jacobsen, der var sektionsformand i Internationale, og altså placeret særdeles centralt.

Dette materiale udgør en vigtig kildegrup-

9. Jens Engberg: Harald Brix, revolutionen og reformen, Århus, SFAH's publikationsserie nr. 3, 1975.

pe til den tidlige arbejderbevægelses historie. Politiet opbevarede omhyggeligt det indsamlede materiale – det skulle kunne bruges i senere retssager – i modsætning til socialisterne, der dels synes at have været mere skødesløse og dels efterhånden som de kom på det rene med politiets aktivitet, bevidst destruerede materiale som breve o.lign.

Men ikke kun i relation til den tidlige arbejderbevægelses historie er dette materiale værdifuldt. Det udgør også en vigtig kilde til politiets/myndighedernes arbejde med at registrere socialisternes virksomhed, et arbejde, hvis mål var at komme socialisterne til livs. Som kilde til sin ophavsmand forekommer materialet – ikke mindst på baggrund af den løbende debat om centrale registre m.v. – at være særdeles tankevækkende og relevant her hundrede år senere.

Engberg påviser detaljeret, at politiet arbejdede systematisk og effektivt. Han kan således opstille en liste, der så godt som fra dag til dag dækker Internationales møder i perioden op til førernes fængsling fra februar/marts til maj 1872, med angivelse af mødets emne, foredragsholderen og deltagernes antal. Politispionernes materiale blev anvendt i retssagen mod førerne efter fængslingen i maj 1872.

Dette i sig selv forekommer at være en tilstrækkelig baggrund for Pio, der var bekendt med politiets aktivitet, til ikke at træde offentligt frem i den første tid. På den anden side havde politiet også fra et tidligt tidspunkt kendskab til Pios position, hvilket ikke kunne være ham ubekendt. Engberg mener derfor, at finde forklaringen på Pios hemmeligholdelse af sin stormesterstilling, i hensynet til familien, som Pio ikke ønskede at skandalisere overfor den borgerlige offentlighed.

Engbergs tilgangsvinkel til vurderingen af Pios og bevægelsens politik er konkret historisk med hovedvægt på politisk-soziale faktorer. I en del af de hidtidige vurderinger af Pio-tiden, har der været tendenser til at anlægge en mere teoretisk målestok baseret på den marxistiske revolutionsteori. I forhold

hertil forekommer Engbergs vurdering at være mere nuanceret, omend holdbarheden af den konklusion han når frem til kan diskuteres.¹⁰

Engbergs ny kildemateriale vedrører især første Pio-periode (1871–72). For anden Pio-periodes vedkommende er hovedkilden Social-Demokraten. Det mere sparsomme kildemateriale til anden periode skyldes to forhold. Myndighedernes overvågning af arbejderbevægelsen har formentlig været lige så intensiv som i første periode, men materialet blev ikke anvendt i en retssag mod bevægelsen, hvorfor det muligvis er blevet tilintetgjort – man har ikke haft brug for det. Det materiale Pio kunne have efterladt sig i form af breve m.m. ved vi positivt blev tilintetgjort. Det meddelte han i Social-Demokraten til beroligelse for sine korrespondenter.

Trods disse kildemæssigt mere ugunstige forhold formår Engberg at tegne et levende billede af Pio og bevægelsen også i anden periode. Mens den første periode var præget af kampen mod myndighederne, så fik Pio i anden periode i videre omfang mulighed for at vise, hvordan han forestillede sig arbejderbevægelsens virksomhed. Denne udviklingsproces – for Pio og arbejderbevægelsen – følges punktvis idet en række væsentlige sider af den førte politik tages under behandling. Det gælder Pios internationale arbejde og hans virksomhed som redaktør af Social-Demokraten, forholdet til frigørelsen fra Venstre, herunder udformningen af en jord- og landarbejderpolitik, stillingen til rigsdagsvalgene, den faglige politik, herunder holdningen til arbejdskampe, den interne politik, herunder forholdet til lassalleanerne og arbejdet på at få en fast organiseret bevægelse stablet på benene og endelig udviklingen af en socialistisk kvindetori. Det var alle områder Pio tidligere havde beskæftiget sig med mere eller mindre indgående. Nu fik han mulighed for i løbet af knap to år at udbygge sin politik.

For de fleste af de behandlede områder kan Engberg bygge videre på eksisterende undersøgelser. Hans fortjeneste er her først og

10. For en diskussion generelt af reformismen i socialdemokratiet ses Niels Finn Christiansen: Reformism within Danish Social Democracy until the Nineteen Thirties, i *Scand. J. History* 3; 2. 297–332, 1978.

fremmest at have samlet de mange og spredte resultater til en helhed samt at have bidraget med nye perspektiver og fortolkninger som helhedsbetragtningen giver mulighed for.

Det billede, der fremstår af Pio fra løsladelsen i april 1875 til afrejsen til Amerika i marts 1877, er billedet af en yderst aktiv og engageret socialist. Trods den svækkede tilstand han befandt sig i efter fængselsopholdet, genoptog Pio efter en kort tids rekreation sin virksomhed som leder af dansk arbejderbevægelse. Efter et udlandsophold, der blev benyttet til at retablere de internationale forbindelser gik Pio igang med den hjemlige politikudvikling. Hans vigtigste agitationsmiddel blev pressen, først og fremmest Social-Demokraten, der frem til efteråret 1876 havde et støt stigende oplag. Men også andre blade så dagens lys, som det satiriske ugeblad *Ravnen*, det interne meddelelsesorgan *Månedstidning* for det socialdemokratiske Arbejderparti og endelig ugebladet *Folkevilljen*, der udkom i en kortere periode i begyndelsen af 1877.

Engbergs billede af en bevægelse i fremgang i perioden omkring midten af 1870'erne virker overbevisende og maner myten i jorden om en stigende utilfredshed i bevægelsen med Pio. Denne myte viderebringes eksempelvis i Arbejderbevægelsens hvem-hvad-hvor: »... hans [Pios] ringe interesse for den faglige bevægelse og hans udemokratiske ledelsesformer skabte stigende modstand mod ham.«¹¹ Gimlekongressen, hvis indkaldelse ofte ses som et udtryk for utilfredshed med Pios »udemokratiske ledelsesformer« gav faktisk Pio og hans synspunkter et overvældende flertal. Ligeledes kan Engberg dokumentere, at Pio i høj grad var aktiv i det faglige arbejde.

Fremgangen varede imidlertid ikke ved. Hen i 1876 begyndte virkningerne af den økonomiske krise for alvor at gøre sig gældende i arbejderbevægelsen. Omvendt havde bevægelsens fremgang og dens mere offensive holdning efter Pios genkomst fået myndighederne til igen at overveje at skride ind overfor ledelsen. Brix blev således arresteret igen i september 1876.

Disse forhold er en del af de begivenheder, der førte Pio over i forræderiet mod bevægelsen, der endte med hans og Geleffs flugt til Amerika i marts 1877. Engberg mener ikke at forræderiet kan forklares entydigt, men opregner en lang række forhold, der må have været medvirkende. Hver for sig har disse ikke tilstrækkelig forklaringskraft, men tilsammen må de have vejet tungt. Hovedforklaringen, mener Engberg »har dog nok været, at Pio var slidt op. Han var dybt rystet over at se, hvor hurtigt løntilbagegangene reducerede arbejdernes levevilkår, og hvor forfærdeligt de arbejderfamilier rammes, der blev kastet ud i arbejdsløshed. Han kunne ikke bære dette, det tog modet fra ham. Hans eget helbred havde aldrig været stærkt . . . byrden blev for tung, og han smøgede den af sig« (s. 321).

Den umiddelbare anledning til at Pio accepterede politiets/myndighedernes og bag dem kapitalens tilbud om penge mod at forlade landet var de økonomiske vanskeligheder han/bladet var kommet i efter købet af en ny trykkemaskine.

Engberg gør detaljeret rede for Pios forhandlinger med politiet. Forhandlingerne ses ikke blot under den personlige synsvinkel, men også i relation til arbejderbevægelsen og til den politiske situation under forfatningskampen. Det er væsentligt, at Engberg hermed får aflivet myten om, at Pio koldt og kynisk, uden tanke for den socialistiske sag stak af med kassen, med arbejdernes surt samsparede penge – en myte som den samtidige borgerlige presse ikke tøvede med at udbrede. Tværtimod understreges det, at Pio netop ikke under forberedelserne til afrejsen svigtede sagen. Han nægtede således bestemt, at medvirke aktivt til Social-Demokratens ødelæggelse. Ligeledes fremhæves det, at projektet om grundlæggelse af en socialistisk koloni i Amerika gennem organiseret udvandring – et projekt som den samlede socialdemokratiske ledelse stod bag – faktisk blev søgt realiseret.

Svigtede Pio ikke den socialistiske sag, så svigtede han den danske arbejderbevægelse. Tilbageslaget for bevægelsen under den øko-

11. Vagn Dybdahl, red.: *Arbejderbevægelsens hvem, hvad, hvor*, København 1974, cit. s. 434.

nomiske krise blev utvivlsomt forstærket af ledernes forræderi.

Historien om Pios tid i Amerika er historien om det ene forhutlede nederlag efter det andet. Det kom til et brud mellem Pio og Geleff. Den socialistiske koloni led en ynkelig skæbne. Pio og familien vantrivedes. Pio søgte at klare sig igennem som skribent og deltog i en række bladforetagender, der alle gik skævt. En kort overgang udgav han således sammen med en anden socialistisk pioner og politisk emigré, nordmanden Marcus Thrane, et dansk-norsk tidsskrift »Den nye Tid«, der udkom i Chicago. Til slut endte Pio med også at svingte sagen.

Pios tid i Amerika har været lidet kendt, men Engberg har også her kunnet bidrage til at råde bod på dette forhold gennem anvendelse af nyt kildemateriale.

I betragtning af det forholdsvis store og interessante nye kildemateriale Engberg bygger på forekommer det ærgerligt, at bogen systematisk er støvsuget for noter og henvisninger. Det er åbenbart gjort bevidst i den hensigt at gøre bogen lettere at læse – en iøvrigt særdeles prisværdig bestræbelse.

Sammenfatningen og konklusionen, Louis Pio og arbejderbevægelsen, i bogens afsluttende del falder i to afsnit. Det første behandler tematisk under et udviklingsperspektiv en række af de væsentligste emner Pio beskæftigede sig med som leder af arbejder-

bevægelsen. Udviklingen var mest markant i Pios syn på klasserne, statsopfattelsen, synet på overgangen til det socialistiske samfund og socialismeopfattelsen. Engberg mener efter denne gennemgang at kunne slutte, at Pio fra 1871 til 1877 bevægede sig »fra almindelig social indignation, lassalleanisme og utopisme til en opfattelse af socialismen, der var mere i overensstemmelse med Det kommunistiske Manifest og Inaguraladressens principper.« og at han i 1876-77 var »lige så teoretisk velfunderet som f.eks. lederne af det tyske socialdemokrati.« (s. 370/71).

I anden afsnit opregner Engberg de bedrifter han finder vigtigst i Pios virksomhed. For det første, at han skabte en selvstændig arbejderbevægelse vendt mod borgerskabet og tilsluttet den internationale arbejderbevægelse. For det andet, at han skabte en arbejderpresse. Som et tredje punkt af betydning nævnes Pios medrivende agitation som skribent og taler. Til slut i vurderingen fremhæver Engberg den høje grad af enhed mellem teori og praksis i Pios virke.

Engbergs bog er spændende og inspirerende læsning. Som sådan kan den stå som et eksempel til efterfølgelse på en vellykket umiddelbar formidling af forskningsresultater til en bredere kreds end faghistorikernes. Disse kan læse bogen med udbytte, men den kan sandelig også læses uden særlige forudsætninger.